

VIACASPEKTOVÁ TYPOLÓGIA FILOZOFICKEJ TERMINOLÓGIE

RENÁTA KANICHOVÁ, Katedra jazykov FIF UK, Bratislava

KANICHOVÁ, R.: Multi-aspect Typology of Philosophical Terminology
FILOZOFIA 60, 2005, No 1, p. 8

An outline of a multi-aspect typology of philosophical terminology tries to give a synthetic view on the nature of philosophical terminology, which could serve as a ground of terminological research. On the basis of three typologies – a typology based on paradigms; a typology based on the layers; a typology based on the linguistic source – the paper tries to unveil the fundamental qualities of philosophical terms and their specific character, which is rooted in the specific nature of the concepts named by it as well as in the complexity of their relationships. The multi-dimensionality of philosophical terminology is demonstrated on the examples taken from the German terminological resources. The objective is to show, that the specific features of the given national language reinforce the specific character of philosophical terms and find its reflection in using the pertinent linguistic potential and in actual creation of national philosophical terms.

Filozofia patrí k najstarším spoločenskovedným disciplínam s rozvinutým pojmovým a terminologickým aparátom. Jej zložitý, mnohovrstvový a vnútorne diferencovaný pojmový a terminologický systém sa budoval niekoľko tisícročí a v súčasnosti tvorí hustú, bohato štruktúrovanú sieť pojmov a termínov. Rôznorodosť koncepcií, obsahov i cieľov jestvujúcich filozofických smerov sa odráža aj v charaktere pojmových určení, zasahuje pojmové štruktúry a v transformovanej podobe sa napokon implantuje do filozofických termínov, kde nachádza svoje osobité obsahové i formálne vyjadrenie. Filozofická terminológia nie je homogénna ani z hľadiska jej pôvodu, ani z hľadiska jej obsahu. Terminologické spektrum filozofie je dané jej širokou poznatkovou bázou, ktorá sa odráža vo vnútornej štruktúre tejto duchovnej disciplíny, v neprebernom množstve ideových prúdov, teórií, polemík a riešení filozofických problémov. Rozmanitosť filozofických pojmov a ich pomenovaní sa umocňuje špecifikami toho-ktorého národného jazyka a odráža sa vo využívaní príslušného jazykového potenciálu, v realnej tvorbe národných filozofických termínov.

Problematika filozofických pojmov-termínov je doménou filozofického výskumu – lingvistické skúmanie domácej či inojazyčnej filozofickej terminológie zostáva nateraz nedostatočne prebádanou sférou. Konceptualizácia, t. j. tvorenie pojmov a ich zasadzovanie do príslušného ideového rámca, do istých významovo presne vymedzených kontextov,¹ osobitosť jazykového uchopovania označovanej skutočnosti, hľadanie a tvorivé využívanie špecifických možností i foriem pomenúvania poskytuje široký

¹ „...skrze pojmy nepoznáte nic, pokud jste je napřed nestvořili, to jest neustavili v názoru, který je jim vlastní, a to je pole, rovina, půda, která není totéž co tyto pojmy, ale poskytuje útočiště jejich semenům i osobám, které je pěstují...“,“ tvrdí francúzsky filozof G. Deleuze v zhode s F. Nietzsche ([6], 12).

priestor pre terminologický výskum a v rámci neho pre uplatnenie rôznych lingvistických prístupov (semaziologický, onomaziologický a semiotický). Zohľadnením napätia *langue* a *parole* je možné rozvinúť rôzne stratégie skúmania filozofickej terminológie, a to či už zo stanoviska tradičného systémového prístupu, alebo kognitívnej lingvistiky či lingvistickej pragmatiky. V princípe ide o riešenie otázky optimálnych možností skúmania filozofickej terminológie vzhľadom na jej povahu – otázky, ktorá sa bezprostredne dotýka problému nominačnej i komunikatívnej funkcie termínu a významu kontextu vo filozofii. Avšak bez znalostí určujúcich determinánt filozofických pojmov a centrálnych filozofických termínov nie je možná orientácia vo filozofii. Ich poznanie, ako aj empirické poznatky o ich základných vlastnostiach tvoria základné predpoklady každého terminologického výskumu. V tejto intencii je miera klasifikačnej hodnoty kľúčových filozofických termínov a pojmov vysoká.²

Úvahy, ako sprostredkovať syntetický pohľad na povahu filozofickej terminológie, ktorý by slúžil ako základ a východisko terminologického výskumu, nás viedli v prvej fáze k presvedčeniu o nevyhnutnosti genetického prístupu. Vychádzali sme pritom z poznatku, že filozofické myslenie i filozofické poznanie je vo svojej podstate historizujúce, resp. historicky podmienené a jednou z určujúcich vlastností filozofického kategoriálneho aparátu je práve historickosť. Ukázalo sa však, že genetický prístup sám osebe nepostačuje na postihnutie heterogénosti, vrstvomitosti a širokospektrálnosti filozofickej terminológie v jej celistvosti. To nás viedlo k myšlienke uplatniť viacaspektovú typológiu filozofickej terminológie, ktorá by mohla byť vyhovujúcou metodologickou platformou, reálnym základom a optimálnym východiskom lingvistického výskumu filozofickej terminológie.

Podstata každej typologizácie spočíva v schematickom postupe poznávania a začleňovania istej množiny objektov na základe zvolených organizačných princípov, resp. typologických parametrov. Produktom tohto procesu je typológia, t. j. vymedzenie niekoľkých základných typov, typických reprezentantov danej množiny, prvkov, pre ktoré sú symptomatické isté spoločné základné vlastnosti. Pojmom „typ“ (gr. *typos* – ráz, charakter, obraz) sa označuje súbor štruktúrnych vlastností spoločných istej entite. Počet typov sa pohybuje spravidla od dvoch do piatich (porovnaj jazykové typy v typologickej klasifikácii jazykov, typológia temperamentov v psychológii a pod.). Typológie, ktoré sú predpokladom klasifikácií, plnia významnú metodologickú úlohu – sú jedným z dôležitých prostriedkov budovania príslušných teórií.

Náš prístup k filozofickej terminológii vychádza z predpokladu, že špecifickosť filozofickej terminológie, jej nehomogénosť, spočívajúca najmä v ideovej a genetickej mnohovrstvomitosti, sa dá azda najkomplexnejšie zachytiť a objasniť pomocou viacnásobnej typológie, t. j. pomocou súboru niekoľkých typológií. Na základe kombinácie troch vybraných, vzájomne komplementárnych, i keď čiastočne sa prekrývajúcich typológií sa pokúsime zmapovať filozofickú terminológiu a pripraviť tak spoľahlivé východisko pre jej terminologickú analýzu. V našom výklade sa budeme opierať o tieto tri typológie:

I. typológia podľa paradigiem;

II. typológia podľa vrstiev;

²V podobnom zmysle sa vyjadruje aj M. Frank, keď tvrdí, že „pojmy sú klasifikačné termíny“ ([9], 11).

III. typológia podľa pôvodu.

Typologické analýzy vo filozofii sú podľa F. Novosáda motivované spoznávaním dominujúcich schém myslenia. Podľa tohto filozofa každá typológia významovo štruktúruje skúmanú oblasť filozofie, zisťuje základné intencie a odhaľuje určujúce tendencie vo filozofickom myslení. V kontexte tohto uvažovania typologická analýza smeruje na jednej strane k deskripcii podstatných znakov, na druhej strane „typologické skúmanie štruktúruje skúmanú oblasť orientáciou na extrém, krajnosti, pričom extrém chápe ako rýdzu podobu predmetu očistenú od vedľajších rušivých okolností“ ([19], 41). Tomuto obrazu filozofickej typologizácie zodpovedajú prvé dve typológie filozofie, a to Schnädelbachova paradigmatická typológia a typológia podľa vrstiev L. Holatu. Tretia typológia štruktúruje filozofické termíny z hľadiska ich jazykového pôvodu, resp. jazykového zdroja a sprostredkúva lingvistický aspekt v rámci predloženej typológie.

I. Typológia podľa paradigiem.³ Základom prvej typológie, ktorej autorom je nemecký filozof Herbert Schnädelbach ([15], 46 – 76), je taxonómia spleteného a mnoho-rozmerného filozofického myslenia založená na troch paradigmách dominujúcich a koexistujúcich vo filozofii:

- (1) *ontologická paradigma*;
- (2) *mentalistická paradigma*;
- (3) *lingvistická paradigma*.

Pojem paradigmy tu H. Schnädelbach aplikuje v súlade s chápaním tohto pojmu v diele T. S. Kuhna [26], t. j. v zmysle všeobecne uznávaných výsledkov vedeckého výskumu, ktoré slúžia odborníkom ako modely problémov a ich riešení.

Typológia podľa paradigiem vymedzuje kľúčové epistémy vo filozofii, štruktúruje filozofické myslenie na tri filozofické stanoviská odlišné svojím obsahom a zameraním. Paradigmou bytia vysvetľuje H. Schnädelbach na príklade ontologického modelu filozofie aristotelovského a platónskeho typu. Predstavuje ho ako filozofické uvažovanie o predmete, t. j. o tom, čo je alebo čo nie je, a uvádza ilustračné príklady niektorých jeho centrálnych pojmov: *bytie, nebytie, súcno, existencia, idea*. Na tomto pozadí si všíma aj súvislosť ontológie s metafyzikou a jej špecifickými pojmami *a priori* a *a posteriori*.

Paradigma vedomia súvisí s tzv. antropologickým obratom vo filozofii a je zastúpená gnozeologickým modelom filozofie, v ktorom ideovú dominantu predstavuje vedomie a poznanie. K ústredným pojmom druhej paradigmy patria *transcendentálna filozofia, syntetické poznanie a priori, vec osebe, absolútna idea, čistý rozum, svetový duch*.

Tretia ideová línia filozofie, tradične označovaná Rortyho pomenovaním *linguistic turn* a spätá s menom zakladateľa modernej analytickej filozofie L. Wittgensteina, predstavuje paradigmu jazyka. Obrat k jazyku podnecuje radikálnu zmenu vo filozofii: jazyk sa povyšuje na predpoklad a podmienku každého skutočného filozofovania.

³ V lingvistike sa pojem paradigma uplatňuje v súčasnosti v širokom rozsahu (flektívna paradigma, slovotvorná paradigma, lexikálna paradigma atď.). Zvýšený záujem o paradigmatický aspekt jazyka v rovinách jazykového systému sa vysvetľuje ako „nevyhnutný doplnok a v istom zmysle protipól (nie protiklad) súčasných generativistických koncepcií jazyka svojou podstatou syntagmatických“ ([3], 72).

Uchopiť pohyb v dejinách filozofického myslenia v jeho zložitosti a široko-spektrálnosti a podať syntetický obraz o jeho hlavných vývinových líniách prostredníctvom abstrakcií, v podobe troch paradigiem hodnotí sám autor kriticky. Z hľadiska metodického prístupu, založeného na štruktúrovanom modeli filozofie, ho posudzuje ako vcelku prospešný, no z hľadiska historickej rekonštrukcie celého komplexu filozofie ako značne zjednodušujúci:

„Die paradigmengeschichtliche Darstellung des

Philosophiebegriffs ist somit nur eine »ideale«

Rekonstruktion seiner Geschichte, die ohne starke

Typisierung und Vereinfachung nicht auskommt“ ([15], 39)

Z perspektívy nášho prístupu k filozofickej terminológii má však Schnädelbachova typológia filozofického myslenia strategický význam. Je koncízny vyjadrením základných determinánt filozofického myslenia v troch kľúčových paradigmách. Jednotlivé paradigmy sa odlišujú výberom špecifického problému, zvolenou metódou a postojom k otázke funkcie filozofie. Zo schémy vyplýva, že sú určené (a) oblasťou, ktorá predstavuje ústrednú tému danej paradigmy – môže ňou byť bytie, vedomie alebo jazyk; (b) objektom skúmania, ktorým sú súcno, predstavy, vety a výpovede; (c) začiatkom, ktorý v zmysle prvotného štádia, začiatočnej fázy filozofického uvažovania sa spája buď s údivom, pochybnosťou, alebo so zmätenosťou; a napokon (d) vstupnou otázkou – každej paradigme prislúcha iný typ fundamentálnej otázky: *Čo je?*, *Čo môžem vedieť?*, *Čo môžem rozumieť?*

Schnädelbachova typológia sprostredkúva rámcový pohľad na tri hlavné línie v dejinách filozofického myslenia, explicitne vyjadrené troma filozofickými pojmami: BYTIE, VEDOMIE, JAZYK. Odhaľuje tak vnútornú štruktúru filozofie, čím sprehľadňuje orientáciu v danom odbore a z hľadiska potrieb lingvistickej analýzy filozofickej terminológie umožňuje za istým tematickým poľom a jeho pojmoslovím predpokladať a identifikovať isté terminologické pole s príslušne štruktúrovanou terminológiu. Z jednotlivých paradigiem možno usudzovať na sémanticky dominantné termíny a ich pojmové koreláty a skúmať vzájomné vzťahy medzi nimi. Na tomto základe možno uskutočniť rozbor formálnej a sémantickej štruktúry filozofických termínov, sledovať isté všeobecné zákonitosti tvorenia termínov, skúmať pomenúvacie typy a v rámci týchto typov si všímať motiváciu pomenovania a podobne.

II. Typológia podľa vrstiev. Upriamanie zraku na povahu filozofických pojmov a termínov v ponímaní Ladislava Holatu⁴ sprostredkúva pohľad na terminologický fond filozofie cez prizmu jej troch vrstiev, resp. jej troch dimenzií. Predložená interpretácia filozofickej terminológie tvorí základ druhej typológie:

1. vrstva: Východiskovými, elementárnymi kategóriami filozofie, ktoré majú status konštant v sústave filozofickej terminológie, sa stali limitné kategórie špeciálnych vied. Na rozdiel od empirických kategórií špeciálnych vied filozofické kategórie sú

⁴Prof. L. Holata, filozof, dlhoročný vedecký pracovník Filozofického ústavu SAV, člen edičnej rady edície Filozofické odkazy a člen terminologickej komisie pri Nakladateľstve Pravda, Bratislava. Svoju interpretáciu filozofickej terminológie z aspektu jej vrstvosť písomne nezverejnil, oboznámil ma s ňou v rámci jednej konzultácie a s jeho súhlasom ju aplikujem v podobe typológie vo svojej práci.

abstrakciou reálnych vzťahov medzi prírodou, spoločnosťou a myslením, ako aj medzi poznávanou objektívnou realitou a poznávajúcim myslením ([4], 90). K tejto vrstve filozofickej terminológie patria univerzálne ontologické kategórie *hmota, pohyb, čas, priestor, kvantita, kvalita, príčinnosť*.

2. vrstva: Časť filozofických pojmov nemá svoj pôvod vo vedecky verifikovaných, objektivizovaných poznatkoch. Ich východiskom je vnútorný svet človeka, rôzne citové zážitky, stavy, nálady, pocity a úzkosti človeka: *naladenie, strach, vina, smrť*. Vo filozofickej koncepcii M. Heideggera sa filozofické termíny tejto vrstvy – *Befindlichkeit, Geworfenheit, Unverborgenheit, Jemeinigkeit, In-der-Welt-Sein* – chápu ako pomenovania podstatných znakov ľudskej existencie a označujú sa pojmom *existenciálny* na rozdiel od kategórií, ktoré pomenúvajú podstatné znaky vecí.

3. vrstva: Súčasťou filozofickej terminológie sú napokon individuálne termíny, ktoré predstavujú „destilované resumé životnej filozofie toho-ktorého filozofa v projekcii na celé bytie, na celý svet“ (L. Holata). Reflektujú osobnostný moment, premietnutie životného osudu, osobnej životnej skúsenosti na danú filozofickú koncepciu, jej pojmovú a terminologickú fixáciu. Sú tiež významným činiteľom ovplyvňujúcim idiolekt jednotlivých filozofov. K typickým príkladom z nemeckej filozofickej produkcie, ktoré azda najlepšie reprezentujú takto ponímané individuálne termíny, patria Nietzscheho termíny *Übermensch, Herdenmenschen, Tod Gottes, Umwertung aller Werte* a ďalšie.

Typológia podľa vrstiev štruktúruje filozofickú terminológiu so zreteľom na jej väzby k trom sféram vplyvu. Môže ním byť po prvé, vedecké poznanie s príslušným pojmovým a terminologickým aparátom, resp. to, čo F. Novosád nazýva „sférou teoretického, pojmového a explicitného“, po druhé, existenciálne problémy človeka, resp. „sféra implicitného, predpredikatívneho“, a po tretie, v procese produkcie filozofickej terminológie aktualizovaný individuálny jazykový potenciál, ktorý v konečnom dôsledku pôsobí na idiolekt jednotlivých filozofov (pozri [20], 22). Tento uhol pohľadu poskytuje implicitný dôkaz o reálnom napätí medzi objektívnym a subjektívnym vo filozofickej produkcii ako celku a premieta sa aj do produkcie filozofickej terminológie.

Keď si položíme otázku dôležitosti typológie podľa vrstiev pre lingvistickú analýzu filozofickej terminológie, môžeme konštatovať, že tento druh typológie otvára nový pohľad na štruktúru filozofickej terminológie. Umožňuje zaoberať sa sústavou filozofickej terminológie z hľadiska jej horizontálneho a vertikálneho členenia, hierarchickým usporiadaním filozofickej terminológie, jej centrálnymi i periférnymi zložkami. Do tohto okruhu problémov spadá aj otázka miesta individuálnych termínov vo filozofii. Všeobecne platí, že závažnosť individuálnych termínov určuje stupeň závažnosti diela daného autora v literatúre príslušného odboru a ich životnosť závisí od toho, ako ich prijme odborná verejnosť. Ak sa integrujú do terminologického systému istej školy alebo smeru, pretrvávajú. Časť z nich prekonáva aj toto štádium vývoja a časom získava status termínu, ktorý sa v danom odbore všeobecne uznáva a uštaluje ([11], 12). Individuálny termín si navyše zachováva status termínu aj vďaka kontextovým vzťahom, do ktorých vstupuje ([14], 83).

III. Typológia podľa pôvodu. Filozofia vidí svoju úlohu v sprostredkovaní poznania toho, čo je, v určení povahy a štruktúry sveta, v pomoci človeku zorientovať sa vo svete, odhaliť mu zmysel jeho existencie a isté hodnoty. Pri budovaní sústavy

filozofickej terminológii v procese nominácie sa vo filozofii na vyjadrenie špecifických filozofických obsahov využívajú rôzne jazykové zdroje – základné z nich tvoria štruktúru typológie podľa pôvodu. Patrí sem:

- (1) *slovná zásoba štandardného jazyka;*
- (2) *terminológia špeciálnych vied a vedných disciplín;*
- (3) *internacionalizmy.*

Spôsob využívania rôznych jazykových zdrojov na tvorenie filozofickej terminológie, ako aj jestvujúce kvantitatívne rozdiely sa viažu na konkrétny typ jazyka a na situáciu v príslušnom jazyku. Takisto je podmienený teoreticko-metodologickým rámcom daného filozofického smeru a v neposlednom rade závisí aj od idiolektu konkrétného filozofa. Vzhľadom na jestvujúcu pluralitu spôsobov myslenia filozofická terminológia nemôže byť z hľadiska používania a využívania jazyka jednotná. Avšak aj v rámci tejto nejednotnosti sa dajú vystopovať a zistiť základné charakteristické črty tej ktorej národnej filozofickej terminológie. Typológia podľa pôvodu je z pozície lingvistického prístupu k systému filozofickej terminológie určujúca, preto jej budeme venovať väčšiu pozornosť ako dvom predchádzajúcim typológiám. V rámci nej si budeme detailnejšie všímať terminológiu nemeckej filozofickej proveniencie.

(1) Slovná zásoba štandardného jazyka

Teoretickým základom našich úvah je všeobecne platná téza o vzniku termínov na báze už jestvujúcich slov a základov v národnom jazyku ([39]; [8]; [27]; [28]. Štandardný jazyk tvorí vzhľadom na lexikálne výrazové a gramatické prostriedky nepostrádateľnú zložku každého odborného jazyka. Jestvujúce diferencie spočívajú predovšetkým v miere a v spôsoboch využitia slovného fondu národného jazyka konkrétnym jazykom a príslušnou vednou disciplínou. Nové pomenovacie jednotky príslušnej terminologickej sústavy sú výsledkom pôsobenia sémantických a formálno-štruktúrnych procesov ([29], 2). Na príklade nemeckej filozofickej terminológie poukážeme konkrétne na miesto a funkciu jednotlivých jazykových zdrojov pri budovaní sústavy filozofickej terminológie a pozornosť upriamime na niektoré spôsoby a postupy, príznačné pre tvorenie nemeckých filozofických termínov.

Konstituovanie odborných termínov zo slovného fondu spisovného jazyka je výsledkom procesu terminologizácie. V teórii terminológie sa terminologizáciou rozumie jazykový proces adaptácie a špecializácie, pri ktorom slová spisovnej slovnej zásoby postupným ustáľovaním formy a významu nadobúdajú status odborných termínov. Pre všetky typy terminologizácie (sémantická, slovotvorná, syntaktická a zmiešaná) platí, že sa vyznačujú modifikáciou bežného významu slov. Výsledkom procesu terminologizácie je presné vymedzenie významu a ustálenie nových významových prvkov v príslušných termínoch, ktoré sa stávajú prvkami terminologickej sústavy daného odboru ([30], 150; [31], 54 – 56). Terminologizáciou získava „lexéma štandardného jazyka v rámci monofunkčného odborného jazyka zvláštnu pojmovú, terminologickú hodnotu“ ([8], 52).

Pri sémantickom spôsobe tvorenia termínov sa slovám s bežným významom spravidla „odcudzuje“ ich zaužívaný alebo aktuálny význam a v terminologizovaných pomenovaniach varíruje významová zložka slova ako termínu. Významový rozsah slova sa

buď zužuje, alebo sa ustaľujú vymedzené významové prvky. Proces sémantickej obmeny termínov pri ich konštituovaní zo slov bežnej slovnej zásoby sa týka uchovania „neelementárnej alebo elementárnej súvzťažnosti medzi významami, resp. značné uvoľnenie tejto súvzťažnosti (istú viac alebo menej vzdialenú logickú alebo asociačnú súvislosť)...“ ([7], 77). Pojem „súvzťažnosť“ implikuje vlastnosť termínu „byť vo vzťahu“ s paralelnou lexikálnou jednotkou štandardného jazyka. Skúmanie súvzťažnosti lexikálnych výrazových prostriedkov bežného jazyka s ich rovnozvučnými terminologickými náprotivkami odhaľuje funkčnú a sémantickú špecifickosť termínov oproti slovám s bežným významom. Opozícia *termín* – *netermín* je v princípe založená na invariantnosti zvukovej stránky slova a obmene signifikátu a/alebo denotátu pri zachovaní neelementárneho alebo elementárneho spoločného komponentu. V prípade filozofickej terminológie ide spravidla o abstraktné terminologické jednotky s nulovým denotátom, a teda o obmenu signifikátu.

Formálna totožnosť a významová afinita termínu a neterminologického slova sa definíciou, bližším vysvetlením, alebo zasadením do špecifického odborného kontextu relativizuje, t. j. špecifický odborný význam termínu sa pomocou definičných, kontextových a ďalších špecifikačných prostriedkov vyhraňuje a spresňuje. Rozdiel medzi neodborným slovom a jeho terminologickým pendantom determinuje aj ich odlišná funkcia: netermín predstavuje základnú jednotku, termín nadstavbovú jednotku spisovného jazyka. Vzťah medzi základným a nadstavbovým jazykom sa prejavuje v kontraste uvedomenosti a spontánnosti ([7], 175). Uvedomenosť sa hodnotí ako jedna z charakteristických vlastností termínov, vzťahujúca sa na prístup k procesu myslenia a poznávania, na systemizáciu termínov a ich uplatňovanie v odbornej komunikácii. Z hľadiska onomaziológie sa táto funkčne odlišná dvojica slov nachádza vo vzťahu tautonymie. Ide o reláciu medzi rovnozvučnými pomenovaniami dvoch odlišných pojmových sústav, o prípad medzysystémovej polysémie, resp. medzysystémovej homonymie.

V procese terminologizácie si niektoré lexémy vo funkcii termínu ponechávajú svoj pôvodný význam, väčšina z nich však nadobúda nový alebo viac-menej modifikovaný lexikálny význam. Inovovaný, špecificky filozofický význam termínu sa buď špecifikuje vzhľadom na súvzťažnú neterminologickú jednotku, buď sa vysvetľuje pomocou iného pojmu, alebo sa význam termínu vysvetľuje v širšom kontexte.⁵ Vo väčšine prípadov sa nová terminologická jednotka vôbec nevysvetľuje, narába sa s ňou ako so známym alebo inde vymedzeným termínom. Vo filozofii tento jav súvisí s historickosťou filozofických termínov. Príslušný kontext, do ktorého je termín zasadený a daný uhol pohľadu vytvárajú dostatočné predpoklady pre náležitú interpretáciu významu tohto termínu. Aj pre filozofiu platí, že sa „definícia ukazuje ako *conditio sine qua non*“, a to osobitne v prípadoch, „keď obsah pojmu u rôznych autorov alebo v rozličných vedeckých školách varíruje“ ([17], 207). Prípady konceptuálne variantných termínov sú bežné vo všetkých vedných disciplínach, no pre sústavu filozofickej terminológie je tento jav obzvlášť symptomatický.

⁵ Podľa klasifikácie K. Hausenblasa ([11], 14) význam termínu sa 1. definične vymedzuje (vecne obsahovo, logicky alebo funkčne štylisticky), 2. vysvetľuje súvislým výkladom, 3. naznačuje príkladom alebo 4. príslušný termín sa opiera o iný termín.

Ako ilustračný príklad nám poslúži termín *Entfremdung* a jeho rozličné chápanie u predstaviteľov nemeckej filozofie. Význam pôvodne latinského termínu *alienatio* (nem. Entäußerung, Veräußerung) nachádza v dejinách filozofie rôzne modifikácie. Aktuálne chápanie pojmu odcudzenia sa zakladá na kontraste spoločenský – prírodný človek v zmysle rousseauovského výkladu tohto termínu (pozri [25], 328). G. W. F. Hegel používa *Entfremdung* v zmysle „Entzweiung“, „Entäußerung“. Svetový duch sa odcudzuje sebe samému v hmote, „zvonkajštuje“ sa v hmote (*entfremdeter Geist*). Paralelne s termínom *odcudzenie* vykladá termín *Selbstentfremdung* ako rozdvojenie subjektu v jeho skutočnom a potenciálnom bytí.⁶ Feuerbachovo chápanie odcudzenia, ktoré je integrálnou súčasťou jeho filozofickej koncepcie antropologizmu, stavia na kritike Hegelovej filozofie a kritike náboženstva. V projektovaní ľudských vlastností na Boha, bytosť, ktorá je človeku vzdialená a cudzia, vníma ako odcudzenie sa človeka sebou sebe samému (pozri [18], 70). V Marxovej filozofii sa akcentuje sociálne odcudzenie (*entfremdete Arbeit*, *Selbstentfremdung*) ako dôsledok procesu deľby práce, keď sa robotníkovi odcudzuje produkt jeho práce. Vo filozofii života ide o „biologické“ varianty pojmu odcudzenia a u predstaviteľov Frankfurtskej školy o interpretáciu odcudzenia vo väzbe na kultúru ([15], 537).

„Die Welt dieses Geistes zerfällt in die gedoppelte: die erste ist die Welt der Wirklichkeit oder seiner Entfremdung selbst; die andere aber die, welche er, über die erste sich erhebend, im Äther des reinen Bewußtseins sich erbaut. Diese, jener Entfremdung entgegengesetzt, ist eben darum nicht frei davon, sondern vielmehr nur die andere Form der Entfremdung, welche eben darin besteht, in zweierlei Welten das Bewußtsein zu haben, und beide umfaßt.“
(Hegel: *Phänomenologie des Geistes*. Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie, s. 39286.)

„Es liegt aber zugleich dieser Unbegreiflichkeit der Zweck zugrunde, die göttliche Tätigkeit der menschlichen zu entfremden, die Ähnlichkeit, Gleichförmigkeit oder vielmehr wesentliche Einheit derselben mit der menschlichen zu beseitigen, um sie zu einer wesentlich andern Tätigkeit zu machen.“
(Feuerbach: *Das Wesen des Christentums*. Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie, s. 46716.)

Die Verwirklichung der Arbeit ist ihre Vergegenständlichung. Diese Verwirklichung der Arbeit erscheint in dem nationalökonomischen Zustand als Entwirklichung des Arbeiters, die Vergegenständlichung als Verlust und

⁶ „Die Wirklichkeit des Subjekts ist »die Bewegung des Sichselber|setzens oder die Vermittlung des Sichanderswerdens mit sich selbst«“ ([25], 329).

Knechtschaft des Gegenstandes, die Aneignung als Entfremdung, als Entäußerung.

(Marx: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*. Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie, s. 48352.)

Die neuen Philosophen aber beginnen mit der Darstellung der tatsächlichen Rangordnung und WertVerschiedenheit der Menschen – sie wollen, ach, gerade das Gegenteil einer Anähnlichung, einer Ausgleichung sie lehren die Entfremdung in jedem Sinne, sie rei en Klüfte auf, wie es noch keine gegeben hat, sie wollen, da der Mensch böser werde, als er je war.

(Friedrich Nietzsche: *Werke und Briefe*: [9], S. 12. Digitale Bibliothek Band 31: Nietzsche, s. 8753.)

„Definierte Hegel, an einer der gro artigsten Stellen der Ästhetik, es als Aufgabe der Kunst, das Fremde zuzueignen [23], so rezipiert Mode, an der Möglichkeit solcher Versöhnung im Geist irre geworden, Entfremdung selbst. Sie wird ihr zum leibhaften Modell eines gesellschaftlichen So-und-nicht-anders-Seins, dem sie wie im Rausch sich preisgibt. Kunst muß, will sie nicht sich ausverkaufen, der Mode widerstehen, aber auch sie innervieren, um nicht gegen den Weltlauf, ihren eigenen Sachgehalt, sich blind zu machen.“ (Theodor W. Adorno: *Gesammelte Schriften*. Digitale Bibliothek Band 97, s. 4498.)

Relácia neterminologického slova a termínu z hľadiska princípov teórie terminológie sa prejavuje aj v opozícii *kontextovosť* – *nekontextovosť*. Z daného protikladu sa na terminologickú časť slovnej zásoby vzťahuje všeobecná platnosť pravidla kontextovej rezistentnosti, t. j. kontextovej nezávislosti. Porušením tejto zásady v prípadoch kontextovej senzitivnosti lexikálnej jednotky vo funkcii odborného termínu „sa stráca jedna z podstatných sémantických vlastností termínu, významová autonómnosť, ktorá je podmienkou významovej presnosti“ ([2], 206). V teórii terminológie sa táto nedostatočnosť spravidla pertraktuje ako rozličný stupeň terminologizovanosti odbornej lexiky a rieši sa stanovením rozdielu medzi termínom v širšom a užšom zmysle, t. j. medzi odborným slovom a termínom (pozri [32]; [11]; [14]). Uvedená odchodnosť v statuse odborného slova (*Fachwort*) a termínu (*Terminus*) sa vysvetľuje uplatnením, resp. neuplatnením dvoch kritérií pri konštituovaní odborného slova a termínu (pozri [27], 47 – 48; [33], 25). Týmito kritériami sú definovanosť a príslušnosť k danému terminologickému systému. Podľa uvedených kritérií sa termín od odborného slova odlišuje exaktnou definíciou a svojím miestom v terminologickom systéme daného odboru.

Nastolený problém sa rieši na báze vymedzenia jadra terminologického poľa a jeho periférie. Rozhranie medzi definične striktné vymedzenými termínmi a odbornými lexikálnymi jednotkami, determinovanými na jednej strane mierou definičnej určenosti

pojmu, na druhej strane mierou pojmovosti, je určené jadrom poľa a jeho perifériou. Miera definičnej určenosti pojmu lexikálnej jednotky spolupôsobí na stupeň jej terminologizovanosti a na miesto príslušnej jednotky v jadre poľa alebo mimo neho. Lexikálne jednotky nachádzajúce sa na spodnej hranici poľa tvoria polotermíny, resp. kvázitermíny (pozri [7], 176).

Aplikujúc túto klasifikáciu na nemeckú filozofickú terminológiu, k jadrú terminologického poľa jednoznačne patria filozofické kategórie *Raum, Zeit, Sein, Dasein, Bewusstsein, Wahrnehmung, Erkenntnis, Wesen*. Pomenovania *kategorischer Imperativ, a priori, a posteriori* či *das Bösesein der Welt, Sollizitiertsein, Jetztmannigfaltigkeit* atď. možno priradiť k termínom s nižším stupňom terminologickosti, ba až k slabo terminologizovaným pomenovaniám, dve posledné k terminologickým okazionalizmom.

Vráťme sa však späť k problému kontextu. Postulát bezkontextovosti termínov sa vzťahuje predovšetkým na exaktné vedy, v spoločenských vedách má relatívnu platnosť. Vo filozofii predstavuje kontext bezpodmienečnú nevyhnutnosť, významné médium nielen pre náležité porozumenie filozofickej terminológie a jej korektnú interpretáciu, ale aj z hľadiska vecne správneho a adekvátneho prekladu. Bez znalosti kontextu by nebolo možné identifikovať termín v jeho rozličných významoch, vyskytujúci sa vo viacerých filozofických koncepciách, či dokonca v diele jedného jediného filozofa. Na ilustráciu uvádzame terminologické homonymum *Wesen* v jeho rozličných významoch v diele L. Feuerbacha. Rozlíšiť a jednoznačne určiť aktuálny význam termínu *Wesen* (slovenské terminologické ekvivalenty: *bytosť, podstata, človek, vec, danosť*) z izolovaných a z kontextu vytrhnutých spojení nie je jednoduché, v niektorých prípadoch je to dokonca nemožné. Eliminovať subjektivnosť, istú ľubovôľu pri priradovaní jednotlivých významov tomuto pojmu napomáha kontext a znalosť príslušného konceptuálneho rámca.

(1) „Das absolute Wesen, der Gott des Menschen ist sein eignes Wesen.“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 46354)

absolute Wesen: *absolútna podstata*, vo význame najvyššia, svetová podstata, Boh, na rozdiel od relatívnej podstaty jednotlivých vecí.

(2) „Der Verstand ist das »originäre, primitive« Wesen.“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 46409)

originäre, primitive Wesen: *pôvodná, prvotná podstata*. „Primitiv“ tu znamená to isté čo „originär“ čiže pôvodný, prvotný.

(3) „Allein dieses übernatürliche Prinzip ist kein andres als das Prinzip der Subjektivität, welches sich im Christentume zur unbeschränkten Universalmonarchie erhob, während die alten Philosophen nicht so subjektiv waren, das absolut subjektive Wesen als das schlechtweg, das ausschließlich absolute Wesen zu erfassen, weil sie durch die Anschauung der Welt oder Wirklichkeit die Subjektivität beschränkten – weil ihnen die Welt eine Wahrheit war.“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 46519)

als absolutes Sein und Wesen gesetzte bedürfnislose Für-sich-selbst-Sein: *bezpotrebové bytie pre seba samo, kladené ako absolútne bytie a podstata*. V tejto súvislosti možno podstatu interpretovať zase len ako Boha, lebo iba Boh nemá potreby, naopak, jeho ako podstatu potrebuje všetko ostatné.

(4) „Wird die Person physisch gefaßt als wirklicher Mensch, als welcher sie ein bedürftiges Wesen ist, so tritt sie erst am Ende der physischen Welt, wenn die Bedingungen ihrer Existenz vorhanden, als der Endzweck der Kreation auf.“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 185 – 186)

bedürftiges Wesen: *nedostatková bytosť*, t. j. úbohá bytosť alebo aj *danosť*, všetko okrem boha, teda absolútnej podstaty. Svojím obsahom podobný termín predstavuje v koncepcii filozofického antropologizmu A. Gehlena kompozitum *Mängelwesen*.

(5) „Was für mich keine theoretische Bedeutung hat, was mir kein Wesen in der Theorie oder Vernunft ist, dafür habe ich auch keinen theoretischen, keinen wesentlichen Grund.“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 192)

kein Wesen in der Theorie: *podstata, resp. vec, neexistujúca v teórii*.

(6) „Was ist also der Glaube anders als die Selbstgewißheit des Menschen, die zweifellose Gewißheit, da sein eignes subjektives Wesen das objektive, ja absolute Wesen, das Wesen der Wesen ist?“

(Digitale Bibliothek zv. 2, s. 209)

das Wesen der Wesen: *podstata podstát*. Podstata tvoriaca iné podstaty, ako (1).

Uvedené ilustračné príklady podporujú naše tvrdenie, že filozofické termíny žijú, sú významovotvorné a interpretovateľné len na základe príslušného kontextu.

K ďalším hojne využívaným prostriedkom z oblasti sémantických kategórií v rámci terminologizácie patrí synonymia. Nasledujúci ilustračný príklad, dokumentujúci rozlíšenie dvoch Hegelových termínov *Ding* a *Sache*, manifestuje opäť klasický, vo filozofii značne rozšírený spôsob sémantického vymedzovania, ohraničovania a spresňovania termínov. Obidve nemecké lexémy s bežným významom „vec“, sa v nemeckom spisovnom jazyku nachádzajú vo vzťahu synonymie. Hegel stavia tieto dva synonymické výrazy do protikladu, pričom ich využíva ako diferenciálny prostriedok na vymedzenie dvojice termínov, na rozlíšenie *predmetnej veci* od pojmu *VEC*, t. j. *myslenej* (pôvodný preklad: *vnútornej*) veci. Tento jav, keď sa synonymá bežného jazyka stávajú osobitnými termínmi s presne vymedzeným významom, sa aj vo filozofii uplatňuje ako prostriedok, ktorým sa dosahujú základné vlastnosti termínu jednoznačnosť a presnosť ([28], 59).

„Mit dieser Einführung des Inhalts in die logische Betrachtung sind es nicht die Dinge, sondern die Sache, der Begriff der Dinge, welcher Gegenstand wird.“

(Hegel-W Bd. 5, *Wissenschaft der Logik*. s. 26)

Obdobným prípadom je Kantovo známe rozlíšenie termínov *Vernunft* a *Verstand* ako dvoch stránok ľudského intelektu. V nemeckom výkladovom slovníku (Wahrig, 1989) sa význam obidvoch lexikálnych výrazov používaných v bežnej komunikácii uvádza ako synonymický: „Vernunft“ v zmysle uvedomelého uvažovania, rozmyšľania (*der bewusst gebrauchte Verstand; Einsicht; Besonnenheit*); „Verstand“ v zmysle ľudskej schopnosti myslieť, chápať (*zum Auffassen, Erkennen und Beurteilen notwendige Fähigkeit, Denkkraft*). V Kantovom ponímaní implikuje termín *Verstand* poznávaciu schopnosť človeka, opierajúcu sa o skúsenosť, t. j. empirickú časť rozumu, *um*, ktorý „reguluje prostredníctvom kategórií syntézu zmyslového materiálu v pojmoch“ ([5], 117). Termínom *Vernunft* označuje I. Kant akýsi nadracionálny *rozum*, zvláštnu, špekulatívnu poznávaciu schopnosť človeka, ktorá prekračuje hranice empirizmu a smeruje k vytváraniu abstraktných pojmov, tzv. ideí, ktoré nie sú verifikovateľné (podobne idea Boha alebo idea duše).⁷ V slovenčine obidvom nemeckým výrazom zodpovedajú tri slovenské ekvivalenty: *rozum*, *um* a archaický výraz *rozmyseľ* (SSJ, 1965). V slovenskej filozofickej terminológii sa v 70-tych rokoch zaviedli dva termíny korešpondujúce s nemeckými termínmi – *skúsenostný rozum* a *rozmyseľ*, neskôr ich vystriedali termíny *um* a *rozum*, ktoré sa napokon ustálili.

I. Kanta charakterizuje mimoriadne úsilie o systematické precizovanie filozofického terminologického aparátu (v zmysle odstraňovania nejasností a neurčitostí v termínoch ich spresňovaním na základe striktného diferencovania), s čím súvisí i fakt, že práve uňho nachádzame bohatý ilustračný materiál dokumentujúci fenomén terminologizácie založenej na diferenciacii významovo príbuzných slov bežnej slovnej zásoby. Na tomto princípe sú rozlíšené významovo blízke lexikálne jednotky „Gefühl“ a „Empfindung“, ktoré slúžia na špecifikáciu dvojice filozofických termínov:

Gefühl – das, „was jederzeit bloß subjektiv bleiben muss und schlechterdings keine Vorstellung eines Gegenstandes ausmachen kann“;

Empfindung – eine „objektive Vorstellung der Sinne“ (pozri [34], 210).⁸

Z filozofie postmoderny je známy pojmový pár *Angst* a *Furcht*. Z dvojice synonym štandardného jazyka sa na základe ich sémantickej špecifikácie stávajú dve svojim významom odlišné terminologické jednotky *strach* a *úzkosť*. Jadrom ich terminologického diferencovania je príznak „pôvod strachu“. Kým v termíne *Angst*⁹ príčina strachu

⁷ „Rozum orientuje um prostredníctvom svojich regulatívnych ideí ... na syntézu umových pojmov, ktorá by mala vyústiť do celostnosti, bezpodmienečnosti a absolútnosti.“ ([5], 117 – 118).

⁸ V súvislosti s I. Kantom R. Eucken konštatuje, že u Kanta možno nájsť početné príklady obdobného diferencovania na základe využívania kontrastu domáceho a cudzieho výrazu, ktorých spája vzťah synonymickosti: *Phaenomena* – *Erscheinungen*, *Empirie* – *Erfahrung*, *Notionen* – *Begriffe* ([34], 148).

⁹ „Podľa Heideggera“ ... strach je *stavom*, dokonca *elementárnym stavom* pobytu ako bytia-vo-svete. V strachu sa pre nás to, čo je vo svete, ba i svet sám stávajú bezvýznamnými,

nie je bližšie určená, termín *Furcht*¹⁰ vyjadruje konkrétny strach, úzkosť, obavu z niečoho.¹¹

Nemecká filozofická terminológia je relatívne bohatá na príklady tohto typu, keď synonymia slúži ako základ konštituovania terminologických párov (*Wille – Willkür, Leib – Körper, Geist – Seele*). Diferenciácia synonymných výrazov bežnej slovnjej zásoby a ich špecifikácia vedie vo filozofii po prvé, k presnosti a jednoznačnosti filozofických termínov, po druhé, k hierarchizácii príslušných termínov z hľadiska stupňa ich abstraktnosti a po tretie, ku konštituovaniu terminologických dvojíc vytvorených na báze synonymickosti alebo antonymickosti bežných slov (z antonymických párov sú to napríklad *Einheit – Vielheit, Etwas – Nichts, Sein – Bewusstsein, Sinnlichkeit – Verstand, Leib – Seele, Körper – Geist, Gut – Böse*). Uvedený spôsob diferencovania a špecifikovania vo filozofickej terminológii hodnotí R. Eucken nasledovne:

„In der Sprache wird das logische Element schärfer herausgearbeitet, im Besonderen erhalten die Beziehungsbegriffe eine unabhängigere Stellung und gesteigerte Bedeutung.“ ([34], 151)

V našom výklade sme ukázali, že proces sémantickej terminologizácie predstavuje tradičný a veľmi produktívny spôsob tvorenia filozofických termínov. Vhodný preukazný materiál poskytuje už spomínaná lexéma „Wesen“, z ktorej v procese terminologizácie využitím bežných slovotvorných prostriedkov a tradičných slovotvorných postupov možno vytvoriť nespočetné množstvo motivovaných termínov:

a) jednoslovné, prevažne substantívne termíny:

Urwesen, Unwesen, (Un)Wesenheit, s (Un)Wesentliche, s Wesenhafte, s Wesenhafteste, Wesenhafteit, Wesenlosigkeit;

b) dvoj- a viacslovné termíny:

erkennendes (göttliches, persönliches, supranaturalistisches, übernatürliches) Wesen; titanisch-barbarische Wesen, unmittelbares Wesen des Menschen, Schranke des Wesens, das Wesen der Wesen; wesentlicher Grund, wesen- und namenlose Sprache,

strach máme vlastne z niečoho, čo »nie je ničím a čo nie je nikde«, teda »zdroj« strachu nemožno priestorovo ani časovo lokalizovať.“ ([20], 83)

¹⁰*Furcht* je exemplárnym príkladom a súčasne potvrdením známej skutočnosti, že v súvislosti s interpretáciou a s prekladom filozofických termínov zohráva dôležitú úlohu príslušný kontext, resp. konceptuálny rámec. V prekladoch Heideggerových textov sa *Furcht* substituie zväčša pomenovaním *úzkosť*, novšie *obava* (pozri [20], 82). V diele A. Schweitzera tomu istému termínu najlepšie vyhovuje slovenský ekvivalent *bázeň* (*Furcht vor dem Leben* – bázeň pred životom).

¹¹*Philosophielexikon* (1991) v súvislosti s dvojicou pojmov – termínov *Angst* a *Furcht* uvádza, že ani u S. Freuda, ani v biologicky orientovanej psychiatrii sa s podobným rozlišovaním nestretávame. Tu sa *strach* poníma ako chorobný prejav *úzkosti*.

wesenhafte (wesenbestimmende) Eigenschaften, das allerwesenhafteste, höchste Wesen; reine, metaphysische Wesenheit; das wesensgleiche Andre, wesenlose Wesen;

c) zložené termíny:

Wesen-: *Wesenseigenschaft, -drang, -momente, -schau, -sein, -bestimmungen, (produzierende) Wesenskraft, Wesensunterschiedenheit;*

-wesen: *Aggregatwesen, Arbeits-, Bei-, Eigen-, Einzel-, Gattungswesen, Gemein-, Gedanken-, Gefühls-, Grund-, Herzens-, Menschen-, Mittel-, National-, Nicht-, Phantasie-, Selbst-, Teil-, Vernunft-, Au erwesentliches, Gedankenwesenheit, Selbstwesenheit, Mönchs- und Nonnenwesen, das Unwesentlichseinsollende*.¹²

Na nemecké filozofické termíny sa vzťahuje zásada, že termínom sa potenciálne môže stať ktorékoľvek slovo štandardného jazyka, a to na základe slovotvorných postupov derivácie (*Allheit, Derheit, Dieheit, Dasheit*,¹³ *Entäußerung, Meinigkeit, das Gevierte*), kompozície (*Vorwelt, Mitwelt, Weltwesen, Weltanschauung, Weltweisheit, Als-ob, das Zu-sich-selbst-stehen-Können*) a konverzie (*Eine, Es, Man, Sein, Haben, Werden, Besorgen, Ausklammern, Seiende, Umgreifende, Böse*). Výsledkom uvedených slovotvorných postupov sú nielen jednoslovné terminologické pomenovania a kompozitá, ale aj združené pomenovania (*reine Denktätigkeiten, Für und Wider, Sein zum Tode*). Jednotlivé ilustračné príklady predstavujú iba výsek faktických možností vytvárať z bežnej lexiky filozofické termíny.

Pri tvorení odborných termínov sa v nemeckej filozofii využívajú aj ustálené slovné spojenia nevetného typu, ustálené slovesné a menné výrazy, niekedy dokonca frazémy. Ich terminologizáciou sa konštituuju obsahovo i formálne svojrázne filozofické termíny. Jedinečné ilustračné príklady, ktoré názorne demonštrujú tento typ termínov, pochádzajú z filozofického diela G. W. F. Hegela.

1) *Anundfürsichsein*¹⁴ (bytie osebe a pre seba) – termín utvorený z ustáleného slovného spojenia „an und für sich“ s významom „vlastne“, ktorý v súčinnosti s Hegelovým dialektickým modelom bytia má jasnú vnútornú, protirečivú súvislosť s ďalšou súvzťažnou dvojicou termínov *Ansichsein* (z „an sich“ vo význame „etwas in seinem Wesen, seiner eigentlichen Bedeutung“; osebe; *bytie osebe*) a *Fürsichsein* (z „für

¹² Vybrané ilustračné príklady sú len torzom z jestvujúceho reálneho výskytu tohto termínu v diele L. Feuerbacha *Das Wesen des Christentums*. (Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie, s. 46302; pozri aj Feuerbach-Wesen Bd. 1, s. 1 – 750).

¹³ Uvedené príklady pochádzajú z Hegelovho diela *Aufsätze aus dem Kritischen Journal der Philosophie* (Hegel-W. Bd. 2, s. 375).

¹⁴ „Das Geistige allein ist das Wirkliche; es ist das Wesen oder Ansichseiende, – das sich Verhaltende und Bestimmte, das Anderssein und Fürsichsein – und [das] in dieser Bestimmtheit oder seinem Au ersichsein in sich selbst Bleibende; – oder es ist an und für sich. – Dies Anundfürsichsein aber ist es erst für uns oder an sich, es ist die geistige Substanz. Es muß dies auch für sich selbst, muß das Wissen von dem Geistigen und das Wissen von sich als dem Geiste sein, d.h. es muß sich als Gegenstand sein, aber ebenso unmittelbar als aufgehobener, in sich reflektierter Gegenstand“ (Hegel-W Bd. 3, *Phänomenologie des Geistes*, s. 28).

sich“ s významom „allein, gesondert“; sám, pre seba; *bytie pre seba*). Uvedená trojica termínov s jej vzájomnými vzťahmi je konštruktom vytvoreným na báze Hegelovej triadickej logickej schémy téza – antitéza – syntéza.

Novoutvorené filozofické termíny sa objavujú v rôznych spojeniach, čo poukazuje na ich relatívne vysokú produktivnosť:

a) *Ansichsein*¹⁵: *ansichseiendes Wesen*, *an-sich-seiende Bestimmtheit (Einheit)*, *reines (abstraktes, einfaches, wirklichkeitsloses, inhaltvolles) Ansichsein*, *das Ansichsein des Seins (des Grundes)*, *die Bestimmtheit des Ansichseins*, *Nicht-Ansichsein*;

b) *Fürsichsein*: *aufgehobenes (gleichgültiges, abgesondertes) Fürsichsein*, *das Fürsichsein des Lebens (des Weltlaufs, der Individualität)*, *das Fürsichseiende*, *dieses einzelne fürsichseiende Wesen*;

c) *Anundfürsichsein*: *absolutes (kategorisches, objektives, moralisches, natürliches) Anundfürsichsein*, *die Gestalt des Anundfürsichseins*, *das Anundfürsichsein des Objektiven*, *das mit sich identische Anundfürsichsein*, *das Anundfürsichseiende*, *anundfürsichseiendes Wesen*.

Analogicky k týmto terminologickým jednotkám vytvára Hegel aj rôzne varianty tohto spojenia: *Fürsichselbstsein*, *Für-es-Sein*, *Für-ein-Anderes-Sein*, *Für-Eines-Sein*, *An-sich-selbst-Sein*, *An-ihm-Sein*, *Am-Etwas-Sein*, alebo *Für-sich-Bestimmtsein*, *Für-das-Bewußtsein-Sein des Ansich*. Odlišnosť uvedených termínov, formálne vyjadrená spojovníkom, poukazuje na iný základ týchto terminologických jednotiek. V danom prípade je zrejmé, že nejde o ustálené slovné spojenia, ale o zámerne prepojenie výrazov spojovníkom, o „zaznačenie špecifickej spolupatričnosti členov viacslovného pomenovania alebo výrazu, ktorým sa pomenúva istá celosť, totalita“ ([16], 71). Spojovník tu plní funkciu formálneho prepojenia viacslovného pomenovania, ktoré nadobúda status samostatnej významovej jednotky. Možno ho však poňmať raz ako formálne vyjadrenie systémovej týchto termínov s predchádzajúcimi terminologickými jednotkami, i nokedy zas ako prejav Hegelovho sklonu ku „hre“ so slovami, ba v niektorých prípadoch za istú nedôslednosť v používaní terminológie.

Spôsob tvorenia filozofických termínov so spojovníkom, započatý Hegelom, v neskoršom období hojne využívali protagonisti modernej nemeckej filozofie (fenomenológovia a existencialisti), najmä však M. Heidegger (*Ent-fernung*, *Nach-Sicht*, *In-sein*, *Zu-sein*, *Da-sein*, *In-der-Weltsein*, *Sein-zum-Tode...*).

2) *Außersichsein*¹⁶ (*bytie mimo seba*) – pôvodom tohto termínu je ustálené slovné spojenie „außer sich sein“ s významom byť bez seba (*außer sich sein vor Freude*).

Tento termín sa vyskytuje u Hegela v menej početných spojeniach: *unendliches (untrennbares, einfaches) Außersichsein*, *das Außersichsein des Fürsichseins*, *das Außersichsein des Begriffes*, *das Außersichsein des Absoluten*, *die Einheit des Außersichseins*, *au ersichseiendes Anderssein*, *das unmittelbare, unterschiedslose Außersichsein*, *die Gleichgültigkeit des Außersichseins*.

¹⁵ U K. Jaspersa predstavuje termín *Ansichsein* (*das unfassliche Ansichsein*) popri *Objektsein* a *Ichsein* jeden z troch spôsobov bytia.

¹⁶ „Als das abstrakte Selbst der Materie ist das Licht das Absolutleichte, und als Materie ist es unendliches Außersichsein, aber als reines Manifestieren, materielle Idealität untrennbares und einfaches Außersichsein“ (Hegel-W Bd. 9, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, s. 116).

1. *Insichgekehrtsein*¹⁷ (*obrátenie sa do seba*) – východiskom tohto termínu je ustálený slovesný výraz „in sich gekehrt“ (versunken, nach innen gewandt; byť uzavretý).

Uvedený termín sa tiež vyskytuje v niekoľkých variantoch. Tento jav sprevádza reštruktúracia jednotlivých foriem daného termínu. Zmeny v rovine formálnej štruktúry termínu sa týkajú a) prítomnosti spojovníka *In-sich-Zurückgekehrtsein* (*navrátenie sa do seba*) alebo jeho absencie *in sich Zurückgekehrtsein*, b) zmeny poradia jednotlivých zložiek termínu *Zurückgekehrtsein-in-sich* (tiež *Zurückgekehrt-sein in sich*), c) redukovania termínu vypustením niektorej z jeho zložiek *Zurückgekehrtsein*. Neudivuje ani vznik celkom nových terminologických výrazov a ich variantov *in sich Zurückkehrendes* a *Zurückkehrtes*, *Zurückgekehrtsein in sich selbst*. Tieto príklady potvrdzujú na jednej strane známy Hegelov cit pre jazykové nuansy, na druhej strane sú svedectvom už spomínanej terminologickej nekonzekventnosti, v dôsledku čoho dochádza k oslabeniu systematizačnej funkcie týchto termínov.

2. *Zugrundegehen* (1. *zaniknúť*, 2. *vrátiť sa k dôvodu*) – terminologická jednotka vytvorená z verbo-nominálneho spojenia *zu Grunde gehen*, vyjsť nazmar, zahynúť. Podobne ako pri termíne *aufheben* (*Aufhebung*), aj tu Hegel využíva a aktualizuje enantiométiu, t. j. vnútro-slovnú antonymiu na vyjadrenie dvoch odlišných významov zahrnutých do jednej terminologickej jednotky.

Techniku tvorenia filozofických termínov, keď sa zo základov spisovného jazyka konštituujú filozofické termíny, bližšie charakterizuje L. Wittgenstein. Tvrdí, že filozofi majú tendenciu niektoré slová „vyberať“ z obvyčajného používania, udeľovať im osobitné privilégia a tak premieňať „obyčajné“ slová na „záhadné“, resp. stupňovať ich „záhadnosť“ ([20], 27). Početné príklady svojrázneho, ezoterického tvorenia terminologických neologizmov s oporou o slová a slovotvorné prostriedky bežného jazyka nachádzame u M. Heideggera. „Mysterióznosť“ týchto termínov vystupuje ešte väčšmi na povrch pri preklade termínov z východiskového jazyka do cieľového jazyka. Každé úsilie zachovať význam termínu a vyjadriť ho adekvátnymi jazykovými prostriedkami je popretím tvrdenia, že filozofia nedisponuje špeciálnou, iba jej vlastnou terminológiou. Aj pre túto okolnosť je zaujímavé a potrebné skúmať mieru zastúpenosti a potenciálne spôsoby transformácie bežnej lexiky na odborné termíny.

(2) Terminológia špeciálnych vied a vedných disciplín.

2 Jedným zo zdrojov filozofickej terminológie popri spisovnej slovnej zásobe národného jazyka a termínov cudzieho pôvodu je špeciálna odborná lexika, ktorá už

¹⁷ „Zweitens als Vermittlung ist die Assimilation Verdauung, Entgegensetzung des Subjekts gegen das Äußere, und nach dem weiteren Unterschiede als Prozeß des animalischen Wassers (des Magen- und pankreatischen Safts, animalischer Lymphe überhaupt) und des animalischen Feuers (der Galle, in welcher das Insichgekehrtsein des Organismus von seiner Konzentration aus, die es in der Milz hat, zum Fürsichsein und zur tätigen Verzehrerung bestimmt ist); – Prozesse, die ebenso aber partikularisierte Infektionen sind“ (Hegel-W Bd. 9, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, s. 116).

prešla procesom terminologizácie. Empirické pojmové kategórie, ktoré predstavujú základ terminológie špeciálnych vied a vedných disciplín, sú imanentnou súčasťou vedecky verifikovaných, objektivizovaných poznatkov a „vyjadrujú špecifickým spôsobom štrukturálne, funkčné, pohybové a dialektické vzťahy skutočnosti“ ([12], 13). Prostredníctvom tejto špeciálnovednej terminológie sa objektívna realita vymedzuje kvantitatívno-kvalitatívne.

Filozofické kategórie, ktoré čerpajú zo špecifickej povahy limitných kategórií jednotlivých vedných disciplín, postihujú najzákladnejšie a najvšeobecnejšie stránky objektívnej skutočnosti. Ich pôvodom je tá oblasť empirických a exaktných vied, ktorá tvorí pomyselnú hranicu medzi objektivizovanými poznatkami, dosiahnutým stupňom poznania a ríšou ešte nepoznaného.¹⁸ Na tomto mieste, nazvime ho imaginárnym priesečníkom, v ktorom sa pretína predmetná oblasť špeciálnych vied s predmetnou oblasťou filozofie, limitné kategórie špeciálnych vied nadobúdajú status základných filozofických kategórií. S príslušnými subkategóriami sú navzájom prepojené štruktúrnymi vzťahmi a spolu vytvárajú hierarchicky usporiadaný filozofický kategoriálny systém. Sú nimi tzv. substanciálne kategórie *látka, prvok, teleso, GröÙe, Kraft, Raum* a tiež kategórie v atributívnom postavení, ktoré príslušné substanciálne kategórie bližšie určujú zle/empirické/zmyslové nekonečno, konečný/nekonečný vesmír; absolute/unendliche/leere Zeit, unendliche Leere, totes/leeres Element. Základným atribútom takto utvorenej filozofickej kategórie je to, že sa v nej „musí kryštalizovať nielen zovšeobecňovanie existujúcich špeciálnovedných a všeobecnovedných pojmov (najmä kategórií), ale aj reflexia ich genézy a celého doterajšieho vývinu“ ([23], 52).

Odborná terminológia špeciálnych vedných disciplín sa vo filozofických textoch vyskytuje, prirodzene, aj paralelne popri filozofickej terminológii (*Brechungsexponente, Brechungsgesetz, Differentialgleichungen, Integrale, Vektorenrechnung, Wärmemitteilungs-gesetz*) a zároveň tým, že tu dochádza k reterminologizácii, pôsobí aj ako reálny zdroj filozofického kategoriálneho aparátu. Túto skutočnosť možno podľa J. Zigu hodnotiť z dvoch pozícií: jednak ako istý prejav aspirácie filozofie obhájiť a zachovať si status vedy, jednak ako manifestáciu jej vzťahu k vede vôbec a k špeciálnym vedným disciplinám zvlášť: „Prostredníctvom tohto vzťahu filozofia totiž reflektuje hlboko samu seba, svoje poslanie, zmysel a funkciu, bezprostredne s ohľadom na špeciálne vedy, no v nadväznosti na to aj v nepomerne širších súvislostiach. Riešenie tohto problému v určitej filozofickej koncepcii, smere, škole tvorí podstatnú zložku pri vymedzení jej celkového charakteru“ ([24], 5).

Výsledkom zložitého procesu preberania a adaptovania termínov iných vedných disciplín je celý komplex filozofických termínov-tautoným. Novovzniknuté terminologické jednotky sa ďalej sémanticky diferencujú v závislosti od príslušnej filozofickej koncepcie.

Uvedený proces reterminologizácie prebieha aj opačným smerom. Filozofické termíny využívajú špeciálne vedy a vedné disciplíny ako termíny so statusom všeobecnovedného základu (*objekt, subjekt*) alebo aj v prísne filozofickom vymedzení

¹⁸Na túto súvislosť upozorňuje aj Th. Adorno: ... die Philosophie ist in die Geschichte der Einzelwissenschaften sehr tief verflochten und wäre ohne die Disziplin des spezifisch-szientifischen Denkens niemals als das denkbar, was sie geworden ist.“ ([1], II, 9)

(*protirečenie, odraz*). Niekedy sa filozofický termín konkrétnou vednou disciplínou špecifikuje pomocou spresňujúcich prívlastkov a nový termín sa zaraďuje do terminologického systému príslušnej disciplíny (*literárne bytie, literárne vedomie*) ([35], 272).

(3) Internacionalizmy

Napätie medzi internacionalizáciou a nacionalizáciou filozofických termínov je v terminologickej sústave nemeckej filozofie prítomné od nepamäti – vyplýva zo samotnej podstaty filozofickej terminológie, z jej genetickej a obsahovej vrstvitosti. Istý podiel na ňom má aj smer aktivity v pomenovaní filozofických pojmov a potenciál príslušného jazyka tvoriť národné filozofické termíny. Kým začiatky konštituovania sústavy nemeckej filozofickej terminológie sa nesú v znamení výraznej tendencie k nacionalizácii umocnenej systémovou potrebou tvoriť filozofické termíny z interných zdrojov ([36], 242 – 254), s pokračujúcim procesom oživovania historickej kontinuity vo filozofickom myslení a jeho opätovnom narúšaní, diskontinuity (súvisí s ním spomínaná modifikácia obsahovej a formálnej štruktúry termínov) sa konkurenčný vzťah domácich a internacionálnych prostriedkov čiastočne vyrovnáva.

Sklon k uprednostňovaniu národných filozofických termínov pred cudzojazyčnými výpožičkami, charakteristický pre obdobie osvietenstva, síce pretrváva ešte počas celého obdobia nemeckej idealistickej filozofie, nenesie sa však v znamení bezduchého či školometského dodržiavania jazykovej konvencie. Napríklad kategoriálny a metodologický aparát I. Kanta, vyznačujúci sa presnosťou a subtilnosťou pomenovania pojmov, je preukazným dokladom vedomého, t. j. funkčného porušovania zásad postulovaných jazykovým spoločenstvom.¹⁹ Úsilie o čistotu i autenticitu jazyka v tejto fáze vývoja nemeckej filozofie nemá teda charakter umelého purizmu živého mimojazykovými ideami, skôr je tu badateľná tendencia k posilňovaniu snáh zachovať prirodzenú proporčnosť medzi domácim a cudzím v duchu prirodzeného purizmu.

Napriek trvalému záujmu nemeckých filozofov tvoriť systém národnej filozofickej terminológie domácimi jazykovými prostriedkami (motivovaného hlbokým presvedčením o duchu nemeckého jazyka predurčeného na filozofovanie a teoreticky fundovaného humboldtizmom a neohumboldtizmom), terminologický fond nemeckej filozofie sa zákonite dopĺňa a obohacuje aj o cudzie termínové elementy. Výsledkom tohto procesu je hlavne

(a) koexistencia národných a medzinárodných termínov (vybrané príklady predstavujú synonymné dvojice, resp. termínové dublety): *Ego (Identität)* – *Ich (das Selbst)*; *Existenz* – *Sein*; *Kosmos, Universum* – *All (Weltall, Welt)*;²⁰ *Materie* – *Stoff*; *Phänomen* – *Erscheinung*; *Logos, Ratio* – *Vernunft*;

¹⁹ „Übrigens habe ich wegen der lateinischen Ausdrücke, die statt der gleichbedeutenden deutschen, wider den Geschmack der guten Schreibart, eingeflossen sind, sowohl bei diesem Abschnitte, als auch in Ansehung des ganzen Werks, zur Entschuldigung anzuführen: da ich lieber etwas der Zierlichkeit der Sprache habe entziehen, als den Schulgebrauch durch die mindeste Unverständlichkeit erschweren wollen“ (Kant-W Bd. 4, S. 0).

²⁰ F. Kainz v súvislosti s výkladom dominantných tendencií vo filozofickom myslení poznačených osobitou mentalitou národa, ktorá zasahuje aj do procesu pomenovania filozofických pojmov, uvádza citát z diela *Die Sprache als Quell der Seelenkunde* (L. Klages, 1948). Pozadie

(b) vznik hybridných derivátov a viacsovných terminologických spojení na báze kombinácie domácich a cudzích elementov: *hypostasieren*; *dialektisch*; *Ekstase*; *Existenzerhellung*; *intentionales Bewusstsein*; *phänomenologische Fundamentalbetrachtung*.

Pre využívanie a fungovanie internacionalizmov všeobecne platí, že v systéme každého jazyka (i v jeho subsystémoch) sa prejavuje istými špecifickými národnými črtami. Jestvujúce odlišnosti sa týkajú podielu, frekvencie a distribúcie slov (resp. elementov) cudzieho pôvodu v danom jazyku, ďalšie rozdiely spočívajú v rozličnom stupni a spôsobe ich adaptácie. V odborných komunikátoch súčasnej nemeckej filozofickej produkcie značný podiel, vyššiu frekvenciu a distribúciu termínov (termínových elementov) cudzieho pôvodu ovplyvňuje hlavne pôsobenie modernej systémovej filozofie s príznačným kritickým prístupom k filozofickému odkazu minulosti a účinnosť „filozofie návratov“ v oživovaní filozofickej tradície. Do veľkej miery sa na ňom podieľa aj heterogenosť autorských idiolektov, resp. idiolektov jednotlivých filozofických škôl a smerov. Z modernej nemeckej filozofie 20. storočia výrazná aktivita v preberaní a originálnom, tvorivom „oživovaní“ terminologických internacionalizmov je markantná napríklad vo fenomenológii E. Husserla (*Appräsentation*, *Epoché*, *Essenz*, *Evidenz*, *Habitus*, *Idea*, *Immanenz*, *Intentionalität*, *Kontingenz*).

Z hľadiska adaptácie internacionalizmov najmenšiemu vplyvu podliehajú v prvej línii:

a) citátové výrazy a spojenia – *ab ovo*; *in abstracto*; *causa sui*; *cogito ergo sum*; *conditio sine qua non*; *post hoc, ergo propter hoc*, *tabula rasa*;

b) niektoré grécke a latinské odborné názvy – *logos*, *mythos*, *philosophia*, *praxis*, *skepsis*; *a priori*, *a posteriori*, *antecedens*, *element*, *individuum*, ale aj

c) francúzske termíny – *idéál*, *idéologie*, *intelligible*, *intuition*, *original*.²¹

O relatívnej stabilite istých štruktúrnych znakov cudzích slov možno hovoriť predovšetkým v súvislosti s termínmi prevzatými do nemčiny z klasických jazykov, gréčtiny a latinčiny.²²

citátu, ktorý sa zakladá na komparácii gréckeho termínu „kosmos“ s jeho nemeckým ekvivalentom, tvorí myšlienka špecificky dynamického štýlu nemeckého filozofického myslenia. „Das griechische Wort Kosmos bedeutet ähnlich dem lateinischen (mundus) Regel, Ordnung, Schmuck, ferner Bauart, endlich das geordnete (!) Weltall oder kürzer die Welt, wobei man in erster Linie zu denken hat an das gestirnte Himmelsgewölbe... das Firmament (von firmamentum = Befestigungsmittel). Aber das deutsche Welt, englisch world, westgermanischen Ursprungs, ist zusammengewachsen aus wer = Mann (vgl. Werwolf) und alt, altar = Alter, Generation und kommt noch im Mhd. für Menschenalter, Zeitalter (entsprechend dem lat. saeculum) vor. Wir denken heute bei Worten wie Welt oder All oder Weltall zweifellos an den alles umschließenden... unveränderlich stehenden Raum, aber die ursprüngliche Konzeption geschah im Germanischen aus dem Gesichtspunkt der niemals beharrenden, alles wandelnden, unaufhaltsam kommenden und vergehenden Zeit, ein wahrhaft kosmisches Gegenbild des Schauens der Seele des Schweifenden.“ ([13], 9 – 10)

²¹ V súvislosti s preberaním francúzskych termínov do nemčiny autori Drozd – Seibicke ([8], 31) konštatujú, že prevzaté termíny sa vzápätí spätne latinizujú, čím sa proces preberania zjednodušuje.

²² Grécke a latinské termíny, ako aj ich nemecké pendanty sme vybrali zo slovníka *Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe* (1907) autorov F. Kirchnera a C. Michaelisa.

V adaptačnom procese sa príznakov cudzosti prevzatých terminologickej lexiky z veľkej časti eliminuje. Väčšina prevzatých termínov sa modifikuje, prispôsobuje sa systému štandardného jazyka fonologicko-foneticky, ortograficky, morfológicky, slovo- tvorne, časť z nich podlieha aj sémantickým a štylistickým zmenám. Preukazný príklad poskytuje polárna terminologická dvojica *diskursive Erkenntnis*/*ästhetische Erkenntnis* (Kant, *Kritika čistého rozumu*). V prvom prípade sa význam latinského slova *discursus* mení z pôvodného „výklad“, „rozprava“ na „pojmem, pojmový“, v druhom prípade sa pôvodný význam gréckeho slova *aisthetos*, t. j. zmyslovo vnímateľný (náznový, intuitívny), zachováva (rovnako ako v združenom pomenovaní *transzendente Ästhetik*). V oboch prípadoch však dochádza k fonologickej, ortografickej, morfológickej a slovo- tvornej asimilácii, čo je najčastejší a najtypickejší sprievodný jav preberania slov a ich adaptácie.

Prevzaté filozofické termíny (čiastočne alebo celkom prispôbované štruktúre nemeckých filozofických termínov) v súčasnosti tvoria súčasť sústavy nemeckej filozofickej terminológie so štatútom zdômenených slov. Tento trend je v súlade so všeobecnou požiadavkou dbať na národný svojráz internacionalizmov a medzinárodnú lexiku v európskych jazykoch nepokladať za neutrálny fond jestvujúci mimo národných jazykov ([37], 273). Postulovaný nárok zohľadňuje potenciálne možnosti národných jazykov špecifickým spôsobom využívať internacionalizmy, integrovať ich viac alebo menej adaptované do svojho jazykového systému a vtisnúť im špecifické národné črty.

Previazanosť všetkých národných filozofických produkcií, vrátane nemeckej, s gréckou a latinskou filozofickou terminológiou a následné hojné využívanie grécko- latinských elementov vo filozofickej terminológii súvisí so vznikom európskej filozofie s príslušným terminologickým aparátom v starovekom Grécku, s jej prevzatím Rimanmi a s faktom, že latinčina bola počas celého stredoveku a v ranom novoveku jediným vedeckým jazykom, „esperantom“ vzdelancov. Zastúpenie grécko- latinských prvkov v sústave nemeckej filozofickej terminológie odráža súčinnosť rastu terminologického potenciálu s nepretržitým dialógom filozofov s minulými i súčasnými epistémami a jemu imanentným deštruktívnym pohybom vo filozofii, ktorý determinuje jednak zmenu v obsahu a forme filozofických termínov, jednak vedie k aktívnemu modelovaniu štruktúr filozofických termínov pomocou domácich a cudzích prvkov. V rámci tohto procesu sa zvyšuje univerzálnosť i zrozumiteľnosť filozofických termínov.²³

Hlavná príčina tohto javu spočíva podľa J. Horeckého v relatívne vysokej odolnosti grécko- latinských prvkov voči formálnym a sémantickým zákonitostiam národných jazykov. Uvedená vlastnosť rezistencie cudzích elementov v termínoch sa podľa J.

²³ Podľa názoru T. Münza slovenská filozofická terminológia sa na rozdiel od nemeckej terminológie vyznačuje vyšším podielom grécko- latinských terminologických prvkov. Hlavný dôvod tejto skutočnosti klasifikuje ako ťažkopádnosť slovenčiny oproti nemčine v tvorení nových termínov, no jestvujúce rozdiely vidí aj v podmienkach preberania. Na Slovensku bola situácia pred uzákonením spisovnej slovenčiny iná než v Nemecku. Aj tu bola latinčina jediným vedeckým jazykom, no pokusy o poslovenčovanie latinskej terminológie nie sú známe. Okrem toho spisovným jazykom slovenského evanjelictva, ktoré vo filozofii v minulosti úplne prevládalo, pokiaľ ho používali, bola bibličina, jazyk Kralickej Biblie. Sám L. Štúr ešte pred zavedením spisovnej slovenčiny písal po česky a keďže bol hegelovec, pokúšal sa tvoriť „slovenskú“ filozofickú terminológiu počesťovaním nemčiny.

Horeckého zakladá na ich štruktúrno-sémantických vlastnostiach monoreferentnosti, neexpresívnosti a širokej konštituentnej valentnosti (pozri [38], 135 – 137; [35], 332 – 337). Autor v nadväznosti na N. V. Vasilievovú pripomína špecifickú deiktickú a systematizačnú funkciu termínových elementov a poukazuje na deiktemické a typologické vzťahy medzi nimi. Grécko-latinské deiktémy svojím obsahom vyjadrujú genetické vzťahy (grécky alebo latinský pôvod), stupeň archaickosti, konkrétny typ morfémy a sémantické vlastnosti.

Grécko-latinské deiktémy poukazujú z hľadiska ich sémantiky aj na príslušnosť k istým terminologickým poľiam:

lat. materia:

(Ur)Materie, (im)materiell, übermateriell, das Materielle, Material, (im)material, Materialist, (Im)Materialismus, (Im)Materialität, (anti)materialistisch;

gr. idea, eidos:

Idee, ideell, ideenlos, das Ideelle; Idea, Ideal, ideal, idealisch, idealistisch, idealisieren, Idealisierung, Idealist, Idealismus, Idealistik, Idealität, Ideation.

Uvedené príklady prezentujú všeobecne platnú jazykovú a vecnú príznakovosť koreňových elementov. Tvoria základnú zložku terminologickej nominácie, pričom je zrejmá ich výrazná poznávacia podstata. Zreteľná systematizačná funkcia cudzích termínových elementov vyplýva z ich vlastnosti tvoriť terminologické názvy rovnakého radu, čo možno pozorovať na termínoch s najfrekvencovanejšími slovotvornými predponami a príponami so štandardným významom *Antichrist*, *Irrationalität*, *Utilität*, *Imagination*, *No tik*, *Empirie*, *Immanenz*.

Súperenie medzi internacionalizáciou a nacionalizáciou filozofickej terminológie má bezpochyby súvis s výhodami aktualizácie jazykových možností cudzích alebo domácich nominačných prostriedkov „za účelom špecifickej diferenciácie spravidla spojenej s jemným významovým rozlíšením alebo bez neho“ ([7], 166). Tento jav sa vysvetľuje na pozadí odstraňovania medzier v nominačnej sústave príslušného jazyka, rozdielov v oblasti diferencovanosti lexikálnej zásoby a preberaní v prospech sémantickej diferenciácie a variabilnosti ([7], 141; [39], 141).

Výklad z pozície filozofie ponúka Th. Adorno v stati *Über den Gebrauch von Fremdwörtern* ([40], 229 – 230). Podľa neho sú internacionalizmy nositeľmi subjektívnych obsahov, špecifických nuansí. Každou aktualizáciou cudzieho slova „sugestívna sila“ v ňom ukrytá znovu ožíva, no jeho substitúciou domácim ekvivalentom sa revitalizuje iba vo výnimočných prípadoch ([24], 272).²⁴ Na ilustráciu uvádza Kantov termín *Spontaneität*. Tvrdí, že dvojitý význam obsiahnutý v uvedenom termíne sa

²⁴ Podobný názor zdieľa aj E. Nežinská. Svoje tvrdenie nevzťahuje iba na termín, ale aj na filozofický text: „Filozofické diela prekladané do cudzích jazykov postrádajú príznakovosť originálu, sú rétoricky neúčinné, nechcú byť dialogické... Je to tristné rezíduum bezvýhradného stotožňovania prevodu tzv. vedeckých (t. j. všetkých neumeleckých) komunikátov metódou „paralelného,, (na rozdiel od »interpretačného«) prekladu“ ([42], 106).

nevyskytuje v žiadnom nemeckom slove, ktoré by mohlo slúžiť ako jeho domáci náprotivok.

„Spontaneität« heißt einerseits, und zunächst, die Fähigkeit zum Tun, Hervorbringen, Erzeugen; andererseits aber, da diese Fähigkeit unwillkürlich, nicht mit dem bewußten Willen des je Einzelnen identisch sei.“ ([1], 229 – 230)

Kantov prístup k používaniu prostriedkov národnej a cudzej terminológie možno pokladať za funkčno-selektívny. Jeho nezvyčajný duchovný potenciál, osobitosť v myslení a vyjadrovaní²⁵, vyznačujúca sa mimoriadnou presnosťou v detailoch, smeruje k využívaniu internacionalizmov a domácich termínov podľa miery ich vlastnosti jemnejšie, resp. ostrejšie diferencovať. Na ilustráciu konfrontuje paralelné dvojice latinských termínov „bonum“ a „malum“ s ich konkurenčnými nemeckými náprotivkami. Pre každé z latinských slov má nemčina dva výrazy: *das Gute*, *das Wohl* pre „bonum“, *das Böse*, *das Übel* (*das Weh*) pre „malum“. Dvojica opozičných výrazov *das Wohl*/*das Übel* sa v rámci Kantovej filozofickej koncepcie spája s vyjadrením subjektívnych pocitov príjemného alebo nepríjemného a má jednoznačne emocionálny, zmyslový charakter, kým terminologický pár *das Gute*/*das Böse* súvisí s vôľou sprostredkovanou rozumom, a teda s kognitívnou, racionálnou činnosťou ([41], 176 – 177).

Vo filozofických textoch sa možno stretnúť aj s prípadmi, ktorých problematickosť sa v plnej miere prejaví až pri ich interpretácii či preklade. Z tohto pohľadu zaujímavý ilustračný príklad uvádza rakúsky filozof F. Kainz ([13], 24). Ide o adjektívum *pathologisch*, ktoré používa I. Kant vo význame pozitívneho, príjemného zmyslového zážitku.²⁶ Kant tu evidentne vychádza z pôvodného významu gréckeho substantíva „to patchos“, t. j. pocit, náruživosť, vášeň, duševný stav (z ďalších významov spomeňme trápenie, bolesť, choroba, príhoda, nehoda, nešťastie) ([42], 383; [43], 251). Interpretácia, ktorá by sa opierala o význam polatinčeného slova „pathologia“ (chorobný, abnormálny), t. j. nesprávne by identifikovala dané etymologické homonymum, negatívne by zasiahla do výkladu príslušného textu. Využívanie sémantických archaizmov cudzích i domácich slov patrí aj v súčasnosti k produktívnym spôsobom tvorenia filozofických termínov. Z hľadiska tohto kontextu F. Kainz hovorí o špecifickom druhu filozofickej etymologizácie, typickej najmä pre tvorbu M. Heideggera.

Proces internacionalizácie sa týka aj syntaktického spôsobu tvorenia termínov, pri ktorom sa termíny rozvíjajú na základe terminologických spojení alebo spresňujúcich prívlastkov. Ich výsledkom je voľné či viazané viacslovné terminologické spojenie – v uvedených príkladoch s domácou a cudzou zložkou *apriorisches Erkennen*, *extensive Größe*, *immanentes Sein*, *intentionales Erlebnis*, *kategoriale Anschauung*, *mundane Einstellung*, *apodiktische Wahrheit*, *synthetische Urteile*. Nová kombinácia termínových

²⁵ A. Schopenhauer ju nazýva „glänzende Trockenheit“. Pozri Schopenhauer-ZA Bd. 2, s. 527.

²⁶ „In der Tat, so fern praktische Vernunft als pathologisch bedingt, d.i. das Interesse der Neigungen unter dem sinnlichen Prinzip der Glückseligkeit bloß verwaltend, zum Grunde gelegt würde, so ließe sich diese Zumutung an die spekulative Vernunft gar nicht tun“ ([41], 251).

slov, základov a elementov vedie buď k vzniku úplne nového termínu, tzv. terminologického neologizmu, alebo k bližšej špecifikácii zaužívaného termínu.

Súhrnne možno konštatovať, že rast nemeckého terminologického fondu v oblasti filozofie je v súlade s vedomým a aktívnym využívaním externých jazykových zdrojov, internacionalizmov i terminologických deiktém prevažne gréckeho a latinského pôvodu. Imanentnou súčasťou tohto trendu je dôkladná selekcia domácich a cudzích lexém i slovotvorných prostriedkov z hľadiska potrieb pomenovania, t. j. presného vyjadrenia špecifických filozofických významov, a s ňou súvisiaca následná obsahová a formálna reštruktúracia filozofických termínov. Konflikt medzi národným a internacionálnym sa v nemeckej filozofickej terminológii rieši najmä z aspektu možnosti subtilnejšej diferenciacie výrazových prostriedkov, podmienenej príslušnou konceptualizáciou a individualizáciou výrazu, a tiež z hľadiska systematizačnej funkcie internacionálnych termínových elementov.

Náčrt viacnásobnej typológie ukázal, že v produkcii filozofickej terminológie sa istým špecifickým spôsobom asimilujú a integrujú výdobytky a podnety minulého, už etablovaného filozofického myslenia, ktoré nachádzajú svoj výraz v rovine filozofických ideí a pojmov a následne sa premietajú jednak do obsahu, jednak do formálnej štruktúry filozofických termínov. Cez prizmu uvedených troch typológií – paradigmatickej typológie H. Schnädelbacha, typológie podľa vrstiev L. Holatu a typológie podľa jazykového pôvodu – sme sa pokúsili sprostredkovať predstavu o zložitej povahe filozofickej terminológie, o jej komplexnosti, viacdimenziálnosti (vecná, kognitívna a jazyková dimenzia), obsahovej i formálnej špecifickosti a na príklade nemeckej filozofickej terminológie poukázať na niektoré všeobecné, ale aj špecificky národné zákonitosti tvorenia filozofickej terminológie. Hlavným motívom vypracovania viacaspektovej typológie bolo postihnúť a opísať základné vlastnosti filozofickej terminológie, a vytvoriť tak predpoklady pre lingvistickú analýzu filozofickej terminológie.

LITERATÚRA

- [1] ADORNO, T. W.: *Gesammelte Schriften*. Digitale Bibliothek. Berlin, Directmedia 2003.
- [2] BUDOVIČOVÁ, V.: „Sémantické princípy odbornej terminológie.“ In: *Československý terminologický časopis* 2, 1963, č. 4, s. 193 – 213.
- [3] BUZÁSSYOVÁ, K.: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava, Veda 1974.
- [4] ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – FARKAŠOVÁ, E.: *Teória poznania*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1980.
- [5] ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – VIŠŇOVSKÝ, E.: *Historické typy racionality*. Bratislava, Iris 1997.
- [6] DELEUZE, Q.: *Co je filosofie?* Praha, Oikoymenth 2001.
- [7] DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava, Univerzita Komenského Bratislava 2003.
- [8] DROZD, L. – SEIBICKE, W.: *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache*. Wiesbaden, Oscar Brandstetter Verlag KG 1973.
- [9] FRANK, M.: *Štýl vo filozofii*. Bratislava, Archa 1994.
- [10] *Geschichte der Philosophie*. Digitale Bibliothek. Berlin, Directmedia 1998.
- [11] HAUSENBLAS, K.: „Termíny a odborný text.“ In: *Československý terminologický*

- [12] HRUŠOVSKÝ, I.: *Problémy filozofie*. Bratislava, Obzor 1970.
- [13] KAINZ, F.: *Philosophische Etymologie und historische Semantik*. Wien, Hermann Böhlaus 1969.
- [14] MAN, O.: „Termin a kontextové vzťahy.“ In: *Československý terminologický časopis* 2, 1965, s. 80 – 84.
- [15] MARTENS, E. – SCHNÄDELBACH, H. (Hg.): *Philosophie. Ein Grundkurs*. Bd. 1, 2. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH 1998.
- [16] MASÁR, I.: „O lingvistickom opise terminológie.“ In: *Kultúra slova* 12, 1978, č. 10, s. 334 – 340.
- [17] MASÁR, I.: „Sémantická stránka termínu.“ In: *Jazykovedné štúdie* 16, 1981, s. 207 – 209.
- [18] MÜNZ, T.: *Listy filozofom*. Bratislava, Kalligram 2002.
- [19] NOVOSÁD, F.: *Premeny buržoáznej filozofie*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1985.
- [20] NOVOSÁD, F.: *Pozvanie k Heideggerovi*. Bratislava, Archa 1995.
- [21] *Philosophie von Platon bis Nietzsche*. Digitale Bibliothek. Berlin, Directmedia 1998.
- [22] *Philosophielexikon*. (Hrsg. von Anton Hügli a Poul Lübcke.) Hamburg, Rowohlt Verlag 1991.
- [23] PIAČEK, J.: „(Seba)reflexívny sprievod výskumu jazyka.“ In: *Jazykovedný časopis* 40, 1989, č. 1, s. 51 – 56.
- [24] PIAGET, J.: *Múdrosť a ilúzie filozofie*. Bratislava 1977.
- [25] SANDKÜHLER, H. J. (Hg.): *Enzyklopädie Philosophie*. Hamburg, Felix Meiner Verlag 1999 – 2002. Elektronická verzia – CD ROM.
- [26] KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. 1982.
- [27] FLUCK, H.-R.: *Fachsprachen*. 1996.
- [28] HORECKÝ, J.: *Základy terminológie*. 1956.
- [29] FLEISCHER-BARZ: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 1992.
- [30] MASÁR, I.: *Príručka slovenskej terminológie*. 1991.
- [31] POŠTOLKOVÁ, B.: *K špecifickosti významu termínů*. 1980.
- [32] HAUSENBLAS, K.: *K špecifickým rysům odborné terminologie*. 1962.
- [33] ARNTZ, R. – PICHT, H.: *Einführung in die Terminologiearbeit*. 1991.
- [34] EUCKEN, R.: *Geschichte der philosophischen Terminologie*. 1960.
- [35] HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava, Veda 1989.
- [36] KANICHOVÁ, R.: „Genéza konštituovania nemeckej filozofickej terminológie.“ In: *Filozofia* 2000, č. 3.
- [37] HORECKÝ, J.: „Vzťah medzi terminológiou a znalostným inžinierstvom.“ In: *Kultúra slova* 23, 1989, č. 5.
- [38] HORECKÝ, J.: „Zložitý systém jazyka a jeho dynamika.“ In: *Jazykovedný časopis* 35, 1984, č. 1.
- [39] BUZÁSSYOVÁ, K.: „Dynamika v odbornej terminológii.“ In: *Jazykovedný časopis* 34, 1983, č. 2, s. 132 – 143.
- [40] ADORNO, T.: *Über den Gebrauch von Fremdwörtern*. Digitale Bibliothek. Berlin, Directmedia 2003.
- [41] KANT, I.: *Geschichte der Philosophie*. 1998. Digitale Bibliothek. Berlin, Directmedia 1998.

- [42] NEŽINSKÁ, E.: „Poetika a preklad filozofického textu.“ In: *PHILOSOPHICA XXIX*. UK Bratislava 1993.
- [43] *Řecko-český slovník*. 1998.
- [44] *Das Herkunftswörterbuch*. 1989.

PhDr. Renáta Kanichová
Katedra jazykov FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava
SR